

Csokonai-Illés Sándor
A képi költő. Az induló Babits költői univerzuma

Tisztelt hallgatóság, Hölgyeim és Uraim!

Választott témám -*A képi költő - Az induló Babits költői univerzuma*- jóval tágasabb, semhogy a rendelkezésemre álló huszonöt percbe bejárható lenne. Csak arra vállalkozhatom, hogy az induló Babits költői habitusának néhány lényegi elemét felvillantsam, s többnyire a tézisszerű megfogalmazás és az esszé megközelítésének eszközeit alkalmazva szót ejtsek korai irodalom-felfogásának néhány vonásáról, költészeti önmeghatározásának a hagyományba simuló, de egészen újat is teremtő elemeiről, néhány olyan élettrajzi és lélektani determinációról is szólva, amelyek őt Babits Mihályá tették, bízva egyúttal abban, hogy ez a vázlatos és szükségszerűen töredezett kép a róla íródo fogarasi kismonográfiában részletesebben is kifejthető lesz majd.

Babits pályakezdéséről szólni, poétikai világképét felvázolni, költői habitusát megragadni, portréjának helyét pontosan kijelölni a századforduló magyar irodalmának ikonosztázában meglehetősen nehéz feladat. A versek tematikus klasszifikálása nem segít, az élettények és művek szinkron vizsgálata ingoványos talajra vezet, bizonytalan eredményt hoz, a költői eszköztár és célrendszer rendre való megfeleltetése nem válaszokhoz, hanem újabb kérdésekhez vezet a vizsgálódót. Más költőknél jól bevált eszközök nála legalábbis kétséges eredményt hoznak, s az elemzés sem segít, hiszen már a költői téma körüljárása is ezer irányba futó szálak áttekintését követelné, s hol van még az eszmetörténeti hatások vizsgálata, a motívumkutatás, hol a formai elemek vallatása, a hatás elemzése, az alkotói folyamatba, a művek sorába, az életműbe és az irodalom folyamába való beágyazottság? Végigvihető, megtehető persze mindez, ám jó esély van arra, hogy az elemző, a kutató elvész aztán a részeredmények halmazában, amelyek sohasem állnak össze szubsztanciális egésszé.

A jelenség lehetséges okáról az irodalomtudomány eddig rendkívül sokat mondott, ám ugyanakkor sokfélé is, így talán nem csoda –s Babits esetében talán sorsszerű is- hogy a babitsi lényeg megragadásában főként költők (Tóth Árpád, Gellért Oszkár, Keresztury Dezső, Illyés Gyula, Rónay György, Rába György) jártak az élen. A számunkra most legfontosabbat is költő, Nemes Nagy Ágnes mondja ki *Alany és tárgy* című esszéjében. „Babits lírájának két /.../ alapjellemezője van” -írja- „az egyik, hogy más érdekli, mint általában a költőket, különösen a magyar költőket; a másik, hogy más viszonyban van költői tárgyával, mint bárki előtte a magyar irodalomban.”¹ Nemes Nagy Ágnes aztán e két jellemzőt egyetlen töre, Babits költői alkatára vezeti vissza, innen eredeztetve mind Babits ontológiai indíttatását, a hajlamot szubjektum és objektum, világ és ember, élet és lét, nemlét és halál, megismerés és megérzés tényeinek költői kutatására, mind a feldolgozás objektív költői módját. S mennyire igaza van! Jóllehet Babits sem építkezhet másból, mint a többiek, neki is ugyanaz a kulturális örökség és társadalmi környezet adott, amely hatásában az adott kor alkotó erőinek bizonyos együttfutását és tendenciájában hasonló törekvéseit eredményezheti, ám nagyon más a személyiség, akire mindez hat, más a lelki irányultság, mások az értelmi feldolgozás egyéni vonásai és mélysége, más az élmények, impressziók hatása. Babits esetében ez az egyéni különösség, minden kortárstól való másság és

¹ Nemes Nagy Ágnes: *Alany és tárgy*. = Mint különös hírmondó. Tanulmányok, dokumentumok Babits Mihály születésének 100. évfordulójára. (Szerk.: Kelevéz Ágnes.) Bp. 1983. PIM – NPI. 37-43.

elkülönülés hihetetlenül erős, mondhatni ez adja költői arcképének legerőteljesebb vonását. Objektív költői látásmódja személyiségéből ab ovo fakadt, költészeti alapelveinek igazolásában igen hamar megtalálja hivatkozható mestereit, magában való bizonyossága, elhivatottsága pedig már akkor létezik, amikor munkáit csak asztalfiókja gyűjti, s néhány barátja ismeri. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az induló Babitsnál az irodalmi elhivatottság feltétlen bizonyossága keveredik a megvalósítás teljes bizonytalanságával, a nyilvánosság mintha nem szükséges feltétele, de talán gátja is lenne költői kiteljesedésének. „...milyen életszükség volt nekem hajdan művésszé lennem! A magas élvezetek féktelen vágyával születtem, /.../ zenét, könyvet, nyelvet kellett magamnak teremtenem. Magamnak: Máshoz nem volt közöm.” –írja később, az *Homme de lettres vallomása*-ban².

Tekintsünk csak vissza a Babits - Juhász - Kosztolányi alkotta sajátos levelező önképzőkörre! A triumvirátusi hatalomátvitelre készülők között Babits az elvekben mélyebb, biztos és kész, jóllehet –a publikációk számát és helyét mérlegre téve- ő tekintheti magát a legkevésbé költőnek, írónak.

Ő az első az objektív költői elvek vállalásában is. Juhász Gyulához 1905 augusztusában írott levelében fogalmazza meg azt a különbségtételt, amely tőle kettős szecessziót követel, nem csupán a kiüresedett, akadémikus, népnemzeti konzervativizmusból, de a modernnek látott irodalomból is. „A modern lírikus jellemvonása, hogy mikor költeni kezd, behúnyja szemét s ez az aligmúlt század előtt alig volt így (Byron kezdte.) Hogy ne értsen félre, ki kell fejeznem, hogy nem annyira a líra nevű műfaj, mint az átkos lírai szellem ellen harcolok.” Majd így zárja gondolatmenetét: „Ah, nyitott ablakok friss szele: áldott objektivitás, jöjjön el a te országod. Eladnám elsőszülöttségi jogomat egy tál objektív lencséért.”³Bizony, jól érezzük: itt nem más elvekhez való igazodásról, hanem önigazolásról van szó, Babits érveket keres költői alapállásának védelmére. Nem tehet mást, hiszen lelki alkata objektív szemléletmódra predesztinálja. Hihetetlen szenzibilitása és affektivitása művésszé teszik –, „a művészi érzékenység: az élet akarásának foka” írja egy helyütt⁴, állandóan magas fokú szellemi készenléte és feszültsége, félszeg és zárkózott természete, szorongásra való hajlama, szemérmessége pedig objektív költővé. Ezért az élet megélt tényei, saját érzései, élményei számára sosem versben megörökítendő témák, legfeljebb olyan elemek, amelyek a vers építésében felhasználhatók. Eszközök csupán, s nem jelentik a művészi megragadás célját. A személyes csak oly mértékben érdekes, amennyire ember és világ rajzát teszi teljessé, a szubjektum öncélként nem, csak az anyagi világgal való kölcsönhatásában, egzisztenciális terében válik témává. Az élet a művészetre, s a művészet az életért van. A művészet nem más, mint a világ képekben, azt másolva, azt továbbbépítve. Célja: új változatok létrehozása a meglévő elemekből, sőt, újak teremtése, s a művészet eszközeivel a világ továbbbépítése. Ezen elvekben a szecesszió művésze áll itt előttünk.

A problémakör egy-egy elemét tanulmányaiban is érinti (*Szagokról, illatokról /1909/, Shakespeare egyénisége /1909/, Bergson filozófiája /1910/*), de az alapelvek tisztázása, a lírai és objektív költői alkat legpontosabb összevetése, a deklaráció erejével ható önmeghatározás elsősorban az Adyról 1909-ben, majd a Petőfiről és Aranyról 1910-ben írott tanulmányaiban történik meg. Ady elemzésének lényege, hogy annak korszakos voltát és nagyságát elismerve, az irodalmi forradalom, a modernség vezéregyéniségeként méltassa, de mint a lírai költészet képviselőjét, s időben mögötte helyezze el Adyn túli és Adyn kívüli magát, az objektív költőt.

² Babits Mihály: *Homme de lettres vallomása*. Nyugat. 1913.112.

³ Babits Mihály levelezése. 1890-1906. (Kritikai kiadás) Korona Kiadó. Bp. 1998. 162-163.

⁴ Babits Mihály: *Szagokról, illatokról (1909)* = Babits Mihály: *Esszék, tanulmányok*. Szépirodalmi Könyvkiadó. é.n. 48-51. 10. számú lábjegyzet.

Adyról ugyan pontos képet rajzol, ám mögöttesen fel-felsejlenek azok az objektív költészeti elvek, amelyek ugyan az elismerés tényén nem, ám tónusán mindenképp módosítanak. Ady Babits számára a lírikus, aki „igazi, önként fakadó líranyelv”-vel bír, akiben „ösmagyar és lírikus naivság van”, s akinek faculté maitresse-e, vagyis az a vonása, amely az arcképet felismerhetővé teszi, „a lírikus és magyar dac”. A tanulmányban Ady költészete kapcsán Arany János nem, ám Petőfi annál többször említetik. Lírikus naivsága, lázadásának természete a Petőfié, ahogy esetenként „Petőfiesen pongyola” a verselése is. Babits irodalom-felfogását ismerve, sejthetjük azt is, hogy a „magából táplálkozó lélek” vagy a „semmi irodalmi hatást nem árul el” kitételek inkább kárhóztatást, mint elismerést rejtenek magukban. Az elemzés pontossága magával hozta azt is, hogy a kép esetenként bántóan éles lett. Ráadásul alaptónusát sem a kritikus beleélés és azonosulás adta, hanem a pályatársi látens elkülönülés, amely az elemzés zárásában nyílt deklarációvá erősödik. „Adyt sohasem utánoztam, Adyt személyesen nem ismerem, Adynak irányát nem vallom, mert egyáltalán semmi költői irányt nem vallok, Adyról teljesen elfogulatlanul beszéltem.”⁵ Szokatlan ez a zárás, még akkor is, ha az elemzés születésének körülményeit, a rendkívül ellentmondásos Babits-recepció negatív hatását, és minden más tényezőt is tekintetbe veszünk. Ha mégis megfogalmazódott, s ebben a kemény formában, az arra utal, hogy Babits számára mindennél fontosabb volt önmaga helyének kijelölése.

Petőfi és Arany tanulmányában a költészet lírai és objektív megjelenési formáját veti össze, amelyek a költészet lényegi értéke definiálásában egymással állandó ellentétben és vitában állnak. „Új tüzek és új lobogások, mennél újszerűbb egyéniségek mennél szabadabb, mennél korlátlanabb, mennél pongyolább kifejezése” az egyik oldalon, „művészi világítás, művészi vers és nyelv, tanulmány, arisztokratikus érzések és ízlés, s formák, művészi formák”⁶ a másikon. A valóság oldaláról közelítve Babits tükrözött és festett, közvetlenül reflektált és átszűrte, átlényegített dichotómiájáról beszél, s a jelenség történetisége lényegét a hosszú időre való prolongálásban adja meg, megfogalmazva, hogy az Arany – Petőfi kontroverzia tipikus jelensége a magyar irodalmi életnek a tanulmány írásának idején is...

Az énlírával szemben, amelyben a személyiség a valóság tükkrét jelenti, a babitsi, objektív, tárgyias költészet képekben jelenít meg, olyan képíró szándékkal, amelyről már a *Himnusz Irishez* is beszámol:

„Idézz fel nékem ezer égi képet
és földi képet, trilliót ha van,
sok földet, vizet, új és régi népet,
idézz fel, szóval, **teljes enmagam.**”

Egyetemes érvénnyel, s tömörebb módon nem fogalmazta meg még senki a tényszerű szavakkal nem, csak képpel leírhatót, s nem adta még senki teljesebb és érzékletesebb indokát a tárgyias költészetnek. Képíró költő Babits, minden képtől és képből indul, azzá válik, egyik képből a másikká alakul, s így jut, ezzel a közvetítéssel alfától ómegáig, magától a mindenségig, a verstárgyak olyan spektrumát mutatva fel, amely –érzésem szerint- a világirodalomban is egyedülálló. A kép számára a legfontosabb –legyen bár forrása álom, fantázia, élmény vagy az elme szabad asszociációja, a mitológia, vagy a vallás forrásvidéke, öröknek tekintett érték vagy efemer impresszió, a legközönségesebb tárgy vagy többszörös absztrakciót hordozó filozófiai elem- mert a kép hordozza azt a többletet, azokat a színeket, amely új világot teremt.

⁵ Babits Mihály: Ady = Esszék, tanulmányok. Szépirodalmi Könyvkiadó. /Bp./ 1978. 82-87.

⁶ Babits Mihály: Petőfi és Arany = Esszék, tanulmányok. Szépirodalmi Könyvkiadó. /Bp./ 1978. 160-181.

A való világ képekben, sőt a világ konkrét képben való megvalósulása által megragadva – ez Babits költészetének origója. Az utóbbira is számos bizonyíték hozható, arra tudniillik, hogy a költői tárgy nem képpé, hanem képből lesz. Kelevéz Ágnes, Rába György és Éder Zoltán több tanulmánya számol be képzőművészeti alkotások adta inspirációról, amelyet –az art nouveau korszak alkotójánál érthető módon- az angol Arts and Crafts Movement és a preraffaeliták köréhez tartozó, Ruskin és Morris elveihez hű alkotók művei adtak, nagy valószínűséggel a *The Studio* folyóirat közvetítésével. Mások –így a mitológiai kötöttségű alakok és témák- már megjelenésükben is legtöbbször képhez, görög –római, indiai szobrokhoz, freskókhoz, mozaikokhoz, vázafestményekhez kötöttek voltak, s hatásuk Babitsra valószínűsíthető. Más forrásvidék -de csak eredetét, s nem hatásmódját tekintve- a személyes élmények, a fényképként a recehártyába égett, s költői képként közreadott impressziók, képek, gyakran képsorozatok –legyen itt elegendő csak a *Messze, messze...* című Babits versre utalni, hogy aztán a sor a mozgóképpel záruljon, ahol a vers képek sorában úgy szerveződik, mint a film maga, közelítéssel és távolodással, snittel és premier plánnal.

Babits egyéni vonásait kutatva –a személyiség leginkább alapvető tulajdonságait keresendő- a pszichológiai megközelítést semmiképp nem mellőzhetjük. Már csak azért sem, mert a fiatal Babits –mint ismeretes- kiválóan tájékozódott e területen, s főként a személyiség-, művészet- és befogadás-lélektan érdekelte, amint erről az *American Journal of Psychology* XVI. évfolyamának első számáról írott ismertetője /1905/, s tanulmányainak hosszú sora (*Erkölc és iskola* /1908/; *Szagokról, illatokról* /1909/; *Irodalmi nevelés* /1909/; *Az irodalom halottjai* /1910/; *Bergson filozófiája* /1910/; *Játékfilozófia* /1912/; *Magyar irodalom* /1913/;) tanúskodik. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt az intést sem, amelyet *Petőfi és Arany* című tanulmányában fogalmazott meg: „Ha csak életviszonyaikat vesszük tekintetbe, és nem iparkodunk pszichológiájukba behatolni, teljesen külsőségek után indulunk, és téves eredményre jutunk.”⁷

Babits lelki alkatának alakulásában számos –most nem részletezhető- tényező játszott szerepet, mint apjához való szeretetteljes, közvetlen viszonya, majd a halálával őt ért trauma, szemben ezzel, ambivalens viszonyulása anyjához, vagy a kizárólag nőkből álló, matriarchátusi szűkebb család hatása, a katolikus gimnáziumi neveltetés inspirációi. Egyre azonban, annak fontossága és rendkívül erős hatása miatt feltétlen ki kell térnünk: Babits tájélményére. Gyermekkori eszmélkedésének két fő helyszíne volt. Az egyik az állandó női figyelem körében lévő, zárt polgári ház és udvar, rejtelveivel, képeivel, könyveivel, titkos helyeivel, a másik, ahová kiszabadulhatott, a város fölött húzóódó szőlőhegy, a nagymamái birtok. A ház, a kert szűk tér, falakkal, kerítéssel, a szőlőhegy pedig maga a teljes vidék, a tág világ, ahonnan túl a Dunán, Kalocsáig, a sík Alföldig futhatott a tekintet. Ez a babitsi topográfia megkülönböztetett szerepű –s talán a legfontosabb- helye. Hipotézisként azt is megfogalmazhatjuk, hogy ennek a helynek kulcsszerepe lehetett abban, hogy Babits a felülnézet emberévé, a távlatosság költőjévé vált, hogy az itt szerzett élmények eredményeként –nyilván más tényezőkkel együtt hatva- személyiségében fokozatosan végbement a felülnézeti szerepkörrel való teljes identifikáció. Arról persze vita indítható, hogy a Szabó Lőrincnek tett visszaemlékezés alábbi része –„abban egy percig sem kételkedtem, nem is tudtam az eredetét ennek az érzésnek, hogy egészen más ember vagyok,

⁷ Babits Mihály: *Petőfi és Arany = Esszék, tanulmányok. Szépirodalmi Könyvkiadó. /Bp./ 1978. 171.*

aki felülről nézek a többiekre”⁸ - az énkép ab ovo meglévő eleme volt-e, vagy a tájélmény már ennek kialakulását is segítette.

A determináló tájélménnyel kapcsolatos kérdésselvetés fontosságát az is aláhúzza, hogy Babits e problémakörre több tanulmányában és előadásában kitér, így a *Magyar irodalom* címűben is. Itt Taine-re hivatkozva ezt írja: „Minden irodalomnak külön hangulatát és színeit elsősorban a klíma hangulatából, a táj benyomásaiból összeállt képzeletvilág adja meg.” Majd: „a Dunántúl /.../ amellelt, hogy változatosságával a fantáziát állandóan foglalkoztatja, azt mégsem teszi sötétté vagy nehézé, mint a komorabb Erdély hegyei.” Tovább pedig: „A Dunántúl enyhe, kék vidék, hogy Ruskin egy szavával éljek, aki négyféle vidéktípust állapít meg, s Itáliát kék vidéknek találja.” S végül: „Minden irodalom alkotóelemei közt elsősorban kell tekintetbe venni azokat a benyomásokat, melyek az írókat már gyermekkorukban környezhetik, lelküknek mintegy anyagát megadják.”⁹ A megfogalmazás módjából nyilvánvalónak tűnik, hogy az idézett részletek nem a taine-i elvek racionális elsajátítását jelentik csupán, hanem inkább azt a fajta egyetértést és együttfutást, amelynek során azonos premisszáktól azonos következtetések levonásáig jutunk el. Tegyük hozzá, ugyanez lenne elmondható Wilhelm Scherer 3 E-s teóriája kapcsán is, amely szerint az irodalmi mű genézisében három alapvető tényezőt kell figyelembe venni, az örököltet (das Ererbte), a tanultat (das Erlernte) és az átéltet (das Erlebte). Ez utóbbiak igazolására is számos Babits passzus lenne idézhető.

A távlatosság, a felülnézeti szerepkör, s mindaz, ami ezzel együtt jár, ezzel társul, ezen lelki alapállás toposzát jelent, vagy ebből fejlődik ki, a babitsi életmű teljes egészében, kezdettől a végéig jelen van. Mintegy négy évtizednyi alkotómunkája során számos változást, módosulást rögzíthetünk. Változott az időben, esetenként változni is akart, ám ez a szemléletmód, mely alapvető jellemzője volt, végigkísérte pályáját.

Nincs rá mód, nincs most hely arra, hogy e szemléletmód képekben való tükröződéseit verseiben, regényeiben, vallomásaiban, esszéiben és tanulmányaiban sorra vegyük, de néhányat azért említhetünk. A versek közül: *In Horatium; Messze...messze...; Itália; Városvég; Húnyt szemmel; Esti kérdés; Alkonyi prológus; Névjegyemre; Éji dal; Óda a szépségről; Levél Tomiból; Szálló nap után; Dal, prózában; Isten fogai közt; Örökkék ég a felhők mögött; A vén kötél-táncos; A sziget nem elég magas; Önéletrajz; Hazám; Szökevény, renitens idill; Hegytetőn; Rádió; Ketten, messze, az ég alatt...; Jobb és bal; Gondok kereplője; Álmok kusza kertjeiből; Isten gyertyája; Medve-nóta; Holt próféta a hegyen; Vers a csirkeház mellől; Mint különös hírmondó; Tremolo; Téli barlang; Csak posta voltál.* Prózájából a *Halálfiat* említhetjük, amelyet, mint megvallja „Fiesole csodálatos dombján”¹⁰ kezdett írni, folytatta aztán a szekszárdi szőlőhegyen, a présházban, és az esztergomi dombon. A regény nyitóképe is a szekszárdi magaslatról indul, a hegyről megnyílt végtelen láthatártól. Nem hagyhatjuk említetlenül a *Keresztülkasul az életemen*-t sem, ahol az esztergomi nyári lakról különös örömmel jegyzi meg: „ez az én saját, külön hegyem.”¹¹ Interjúiban is számos alkalommal felbukkan, nem csupán szemléletmódként, de a konkrét helyről szólva is, mint a *Magyarország* újságírójának, Fazekas Imrének 1923-ban adott

⁸ Önéletrajz a gyermek- és ifjúkor éveiből Szabó Lőrinc lejegyzésében = Babits Mihály: „Itt a halk és komoly beszéd ideje” Interjúk, nyilatkozatok, vallomások. Szerkesztette: Téglás János. Pauz-Westermann Kiadó Kft. Celldömölk. 1997. 73.

⁹ Babits Mihály: Magyar irodalom = Esszék, tanulmányok. Szépirodalmi Könyvkiadó. /Bp./ 1978. 359-421.

¹⁰ Babits Mihály nyilatkozik a Halálfiairól = Babits Mihály: „Itt a halk és komoly beszéd ideje” Interjúk, nyilatkozatok, vallomások. Szerkesztette: Téglás János. Pauz-Westermann Kiadó Kft. Celldömölk. 1997. 193.

¹¹ Babits Mihály: *Keresztülkasul az életemen*. Nyugat Kiadó és Irodalmi R.T. Budapest. é.n. 103.

interjújában: „A szőlő, a nagy prэшázudvar ősi diófáival, ahonnan Kalocsáig látni /.../ oly képek, melyek elnyomhatatlan ki-kitörnek fantáziámból, ha másként nem, hasonlatok gyanánt”¹².

Időm lejárván, már csak rövid summára, néhány tézisre telik.

Babits költői világa –a kettős szecesszióknak köszönhetően- túl van a konzervatív, kiüresedett népnemzeti irányon, és túl az Ady vezette modernnek ihlet- és egyéniségkultuszán, lírizáló szemléletén. A tárgyias, képíró, objektív líra eszközeivel olyan költői univerzumot teremt, amely nem közeli rokon senkiével sem, amely őt minden hazai kortárustól elkülöníti, kiemelkedő, egyedülálló és magányos jelenséggé teszi.

Világirodalmi távlatból vizsgálva korszerű és korszakos költő, akinek költészeti elvei, megújított alapokra építő formai törekvései az imaginistákkal, Pounddal, T. S. Eliottal való együttfutást mutatnak, sőt Babits –néhány szempontra tekintettel- talán meg is előzi őket. A folyam pedig, amely valamennyijüket a hátán viszi, amely az éltető eleme, maga a szecesszió. Az a korstílus, amely művészet, világszemlélet és élet harmóniáját kívánta megteremteni, s ezen törekvése egy-egy életműben –mint a Babits Mihályéban- ha átmeneti időre is, de sikerrel járt.

Köszönöm megtisztelő figyelmüket.

2008. november 8.

¹²Írók vallomásai: Babits Mihály = Babits Mihály: „Itt a halk és komoly beszéd ideje” Interjúk, nyilatkozatok, vallomások. Szerkesztette: Téglás János. Pauz-Westermann Kiadó Kft. Celldömölk. 1997. 116.